

Ulrich Beck

RİSK TOPLUMU

Başka Bir Modernliğe Doğru

Çevirenler

Kâzım Özdoğan • Bülent O. Doğan

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

BİRİNCİ KISIM

Uygarlaştıran Volkanın Üzerinde: Risk
Toplumunun Genel Hatları 19

I. BÖLÜM

Servet ve Risk Bölüşümünün Mantığı Üzerine 21

II. BÖLÜM

Risk Toplumunun Politik Epistemolojisi 73

İKİNCİ KISIM

Toplumsal Eşitsizliğin Bireyselleşmesi:
Sanayi Toplumundaki Yaşam Biçimlerinin
Gelenekten Arındırılması 129

III. BÖLÜM

Sınıf ve Zümrenin Ötesinde 138

IV. BÖLÜM

“Ben Benim”: Toplumsal Cinsiyet Mekânı
ve Ailenin İçinde ve Dışında Çatışma 155

V. BÖLÜM

Yaşam Konumları ile Biyografi Modellerinin
Bireyselleşmesi, Kurumsallaşması ve Standartlaşması 192

VI. BÖLÜM

Emeğin Standartsızlaşması: Eğitim ve
İstihdamın Geleceği Üzerine 209

ÜÇÜNCÜ KISIM

Dönüşlü [*Reflexive*] Modernleşme: Bilimin ve Siyasetin
Genelleşmesi Üzerine 227

VII. BÖLÜM

Hakikat ve Aydınlanmanın Ötesinde Bilim?
Bilimsel-Teknolojik Gelişmenin Dönüşlülüğü
ve Eleştirisi 232

VIII. BÖLÜM

Siyasetin Sınırsızlaşması: Risk Toplumunda
Siyasi Denetim ve Teknik-İktisadi Değişim
Arasındaki İlişki Üzerine 274

KAYNAKÇA 367

Ö N S Ö Z

Bu kitabın konusu, göze çarpmayan “post” önekidir. “Post”, zamanımızın anahtar kelimesidir. Her şey “post”tur. “Post-endüstriyel” terimine bir süredir alışmıştık ve az çok ne anlama geldiğini anlayabiliyorduk. “Post-modernizm” ile birlikte her şey belirsizleşmeye başladı. Aydınlanma sonrası kavram belirsizliği o kadar karanlık ki, kediler meraktan bile olsa bu karanlığa dalamaz. “Post”, modaya kapılan çaresizlik için anahtar kelimedir. Adını koyamadığı bir “post” durumunu çağrıştırır, adlandırdığı ve olumsuzladığı mevzularda ise bildik olanın katılığında mevcudiyetini sürdürür. *Geçmiş artık “post” – çığrından çıkmış gibi görünen bir gerçekliğin boş sözlerle malul ve darkafalı anlayışsızlığı karşısında başvurduğumuz temel reçetedir.*

Bu kitap, (yer yer “sonrası”, “geç”, “ötesinde” diye de kulanılan) “post” kelimesinin anlamını ortaya çıkarma girişimidir ve bu girişim modernliğin tarihsel gelişiminin son yirmi-otuz yılda –özellikle Almanya’da– bu kelimeye vermiş olduğu anlamları kavrama çabasıyla desteklenmektedir. Bu çabadan bir sonuç alınması, ancak “post” terimince ömürleri yapay olarak uzatılan eski teoriler ve alışıldık düşünme alışkanlıklarıyla yer yer kuralsız güreş tutarak mümkün olabilir. Eski teoriler ve düşünme alışkanlıkları, başkalarının yanı sıra, bende de bulunduğundan, kısmen kendi itirazlarımla da uğraşmak zorunda kaldığım için bu uğraşının kayga gürültüsü zaman zaman kitapta

yankılanacaktır. Bu yüzden, bazı sesler tiz çıkabilir, fazla ironik ya da fevri gelebilir. Ancak eski düşüncenin çekimine, alışıldık akademik ölçüp biçme tavrıyla direnmek mümkün değil.

Bu kitaptaki analizler, ampirik sosyal araştırma [*Sozialforschung*] kurallarının gerektirdiği gibi temsili değildir ve *hâlâ* baskın olan geçmiş karşısında, bugün henüz *şekillenen geleceği* gündeme getirmek gibi farklı bir iddiaya sahiptir. Bu kitap, gözetleme kulesinden bakan, sönüp giden feodal tarım döneminin arkasından beliren, ama henüz bilinmeyen sanayi çağının şeklini şemalini ayırt etmeye çalışan 19. Yüzyıl başlarındaki bir toplumsal gözlemcinin tarzıyla yazıldı. Yapısal dönüşüm dönemlerinde geçmişle ittifak kuran temsil edilebilirlik, ufkun dört bir yanında beliren geleceğin doruklarını bakışlarımızdan uzaklaştırır. Bu bakımdan elinizdeki kitap, *biraz ampirik yönelimli, izdüşümsel sosyal teori* [*Gesellschaftstheorie*] içeriyor – hiç bir metodolojik önlem de almıyor.

Modernlikte bir kopuşun, klasik sanayi toplumunun konturlarından kurtulup yeni bir biçim –(sanayi) “risk toplumu”– yaratma sürecinin görgü tanıkları –öznesi ve nesnesi– olduğumuz değerlendirmesine dayanan bir sosyal teoriden bahsediyorum. Bu değerlendirme, modernlik ile sanayi toplumu ve sanayi toplumu ile risk toplumu arasındaki çatışmada yankı bulan, modernlik dahilindeki süreklilik ile kesinti arasındaki çelişkilerin hassas bir dengesini kurmayı gerektiriyor. Elinizdeki kitapta, bu dönemsel ayrımların günümüzde de meydana geldiğini göstermeye çalışacağım. Dönemlerin detaylı olarak nasıl ayırt edilebileceği sorusunun cevabını ise toplumsal gelişme önerilerini irdeleyerek ortaya çıkartacağız. Ama bu konuya açıklık getirmeden önce, geleceğin bir parça daha görünür kılınması gerekecek.

Burada sergileyeceğim tarafsızlık tavrının pratik bir karşılığı var. Bu tavırda, “zamanın ruhunun irrasyonelliğinin” [*Irrationalität des Zeitgeistes*] hücumuna karşı, 19. Yüzyıl’ın

öncülleriyle Aydınlanma'ya şimdi daha bir dört elle sarılanlara da, tüm modernlik projesini beraberindeki anomalileri ile birlikte tarihin kanalizasyonuna atıp kurtulmak isteyenlere karşı olduğu kadar kararlılıkla karşı koyma söz konusudur.

Kaldı ki, kendi kendini tehlikeye atan bir uygarlığın her alandaki fikir platformlarında yeterince uç vermiş olan korku panoramasına olduğu kadar, endüstriyalizmin henüz “bozulmamış” dünyasının tezatlarını düzenleyen dikotomilerini¹ bile yitirmiş yeni bir çaresizliğin ifade edilmesine de ilave edilecek bir şey yok. Bu kitap, onu takip eden *ikinci* adımla ilgileniyor ve bu durumu bizatihi açıklanacak nesne konumuna terfi ettiriyor. Asıl mesele, ideolojik-eleştirel olarak yadsımanın sinik, sorgusuz sualsiz tasdik etmenin tehlikeli olduğu zamanın ruhunun belirsizliklerinin sosyolojik açıdan bilgilendirici ve ilham verici bir düşünceyle nasıl anlaşılıp kavranacağıdır. Bu amaçla geliştirilen rehber niteliğindeki teorik tasavvur, en iyi şekilde yine tarihsel bir analogiyle izah edilebilir: *Modernleşme, nasıl 19. Yüzyıl'da korporatif olarak kemikleşmiş tarım toplumunu tasfiye edip sanayi toplumunun yapısal çehresini sıyırap ortaya çıkardıysa, bugün de sanayi toplumunun konturlarını lağvediyor ve modernliğin sürekliliği dahilinde başka bir toplumsal biçim ortaya çıkıyor.*

Bu analoginin sınırları, aynı zamanda bu perspektifin karakteristik özellikleridir. Modernleşme, 19. Yüzyıl'da karşıtının, yani, dinin geleneksel dünyası ile anlaşılıp hükmedilmesi gereken doğanın zeminlerinde ortaya çıkmıştı: Modernleşme, bugün 21. Yüzyıl'ın eşliğinde *kendi karşıtını tüketip yitirdi*, şimdi de sanayi toplumunun öncüllerini ve işlevsel ilkelerini baltalayıp kendi kendini hedef alıyor. Modernlik-öncesi deneyimin ufku dahilindeki modernleşmenin yerini şimdi *öz-dönüşlü* [*im Selbstbezug*] modernleşme alıyor. Nasıl ki, 19. Yüzyıl'da zümre ayrıcalıklarının ve dini dünya görüşlerinin büyüsi bozulduy-

1 İkilik, ikili karşıtlık. —çn

sa, bugün de klasik sanayi toplumundaki bilim ve teknoloji anlayışının büyüü bozuluyor – çekirdek ailede ve meslek alanlarındaki hayat ve çalışma biçimleri, kadın ve erkeğin ideal rolleri vs. Sanayi toplumunun *rotasında* ilerleyen modernleşmenin yerine, 19. Yüzyıl'ın günümüze kadar süregelen teorik senaryoları ve siyasi reçetelerinde öngörölmeven, sanayi toplumu *öncüllerinin* modernleşmesi ikame ediliyor. Modernliği sanayi toplumunun kategorileri içinde düşünmeye iliklerine kadar alışkın olan bizlerin koordinat sistemini bugün belirsizleştiren, modernlik ile sanayi toplumu arasında (bütün varyantlarıyla) ortaya çıkan bu *karşıtlıktır*.

Geleneğin modernleşmesi ile *sanayi toplumunun* modernleşmesi arasındaki ayrım, bir başka ifadeyle *klasik* modernleşme [*einfacher Modernisierung*] ile *dönüşlü* modernleşme [*reflexiver Modernisierung*]¹ arasındaki ayrım, bizi daha uzun süre meşgul edecek. Aşağıda somut çalışma alanlarında dolaşarak bu ayrıma göndermeler yapacağız. Henüz yeni başlamış olan bu *ikinci derece* rasyonelleşme esnasında sanayi toplumu düşüncesinin hangi “sabit yıldızlarının” kayacağı henüz belli olmasa da, bunun işlevsel ayrım veya işletmeye bağlı seri üretim gibi görünürde sarsılmaz “yasalar” bağlamında geçerli olacağını bugünden tahmin etmek için yeterince sebebimiz var.

Aşına olmadığımız bu bakış açısından doğan iki netice, belirgin biçimde göze çarpıyor. Bu bakış açısı, şu ana kadar tasavvur edilemez görünen bir şeyi iddia ediyor: Sanayi toplumu, dünya tarihi sahnesinin yan etkilerinin arka merdivenlerinden normallüğün sessiz adımlarıyla geçerek hayata veda ediyor – üstelik bu veda, resimli sosyal teori kitaplarında şimdiye kadar öngörülen yegane şekilde, yani siyasi bir patlama (devrim, demokratik seçimler) söz konusu olmadan gerçekleşiyor. Bu bakış açısı, halihazırda dünyayı tedirgin eden “modernizm karşıtı”

1 Reflexive: Türkçeye yer yer ‘düşünümsel’, ‘yansımali’ ve ‘dönüşlü’ olarak çevrilen bu kavramı metin içinde dönüşlü olarak karşılamayı tercih ettik, ancak, kavramın her üç anlamı da ihtiva ettiğini akıldan çıkarmamak gerekiyor. —çn

senaryonun –bilim, teknoloji ve ilerleme eleştirisi ile yeni toplumsal hareketlerin– modernlikle çelişmediğini, bilakis modernliğin sanayi toplumunun tasarımını aşan tutarlı bir şekilde daha da geliştirilmesinin bir ifadesi olduğunu da dile getirir.

Modernliğin *genel* muhtevası, sanayi toplumu projesinde kendi katılıkları ve ikiye bölünmeleriyle çelişkiye düşer. Modernliğin küresel tesiri, sanayi toplumu projesindeki rolünün sınırları ve katılıklarıyla çatışır. Bu görünüme erişim, asla etkisini yitirmeyen ve şimdiye kadar neredeyse farkına varılmamış olan bir *mitos* tarafından engellenir. 19. Yüzyıl'ın toplumsal düşüncesi, esasen bu mitosun pençesindeydi ve 20. Yüzyıl'ın son otuz yılında da bu mitosun gölgesi hissedildi: Bu mitosa göre gelişmiş sanayi toplumu, çalışma ve yaşama şematığıyla, üretim sektörleriyle, ekonomik gelişme kategorileri dahilinde düşünmesiyle, bilim ve teknoloji anlayışıyla, demokrasi biçimleriyle *tamamen modern* bir toplumdur, modernliğin aşılabileceğini düşünmenin bile akıl kârı olmadığı doruk noktasıdır. Bu mitosun birçok ifade biçimi mevcuttur. En etkili ifadelerinden biri de *toplumsal tarihin sonuyla* ilgili saçma sapan şakaydı. Bu ifade biçimi, tam da süreklilik kazanan reform sisteminin kendi iç dinamiğiyle kendisini yeniden gözden geçirmeye başladığı dönemin zihniyetini iyimser ve kötümser varyantlarıyla büyülüyor. Bu sebepten dolayı, modernlik *dahilinde* bir durum değişimini bile düşünemiyoruz, zira sanayi toplumu kapitalizminin teorisyenleri, en önemli noktalarda 19. Yüzyıl'daki karşıtında saplanıp kalan modernliğin tarihsel biçimini *a priori*¹ olana dönüştürdüler. Kant'ın esinlediği modern toplumların imkânının koşullarına dair soruda, sanayi kapitalizminin tarihsel konturları, çatışma mevzileri ve fonksiyon ilkeleri abartılı bir şekilde bütünüyle modernliğin zorunlulukları hâline getirildi. Bugüne kadar sosyal araştırmalarda, sanayi toplumunda esas olan her şeyin *değiştiğinin* –aile, meslek, fabrika, sınıf, ücretli emek,

1 A priori (Lat.): Önsel, deneyden önce. —çn

bilim– aynı zamanda önemli şeylerin *değişmediğinin* varsayılması gibi bir tuhaflık da bu gerçeğin yeni bir kanıtından başka bir şey değildir. Sanayi toplumunun geneline baktığımızda sürekli devrimler yapan bir toplum olduğunu görürüz. Ama her sanayi devriminden geriye kalan şey, yine sanayi toplumdur, olsa olsa biraz daha sanayileşmiştir. Modern sosyolojinin hikâyesi budur.

Ezerek üzerimizden geçen “yeni”yi yeniden düşünen ve onunla yaşayıp eylememizi sağlayacak –ebediyen eski olan yeniye yönelmeyi yanlış yorumlamayan, veda hüznüyle dolu ve geleneğin gömülü hazineleriyle iyi ilişkiler içinde olan– terminolojilere her zamankinden daha acil bir şekilde ihtiyacımız var. Eskinin enkazından kendini bugünden gösteren yeni kavramları keşfetmek, meşakkatli bir girişim. Kimilerine göre bu girişim, “sistem değişikliği” kokuyor ve Anayasayı Koruma Örgütü’nün¹ hukuki olarak belirsizlik arz eden² yetki alanına giriyor. Başkaları ise, temel itikatlarına sarılarak içe kapandılar ve en içkin eğilimlerine rağmen takındıkları çizgiye sadakatle –bu her şey olabilir: Marksizm, feminizm, niceliksel düşünce, uzmanlaşma– yoldan sapmış aykırı düşünenlerin yaydığı rayiha alametlerine saldırdılar.

Buna rağmen ya da bu yüzden bu dünyanın sonu anlamına gelmiyor; en azından 19. Yüzyıl dünyası bugün sona erdiği için, dünyanın sonu anlamına gelmiyor bu. Kaldı ki bu da abartılıdır. Bilindiği üzere 19. Yüzyıl’ın toplumsal dünyası hiçbir zaman istikrarlı olmadı. Zaten birkaç kez yok olup gitmişti – yani düşüncede. Aslına bakılırsa tam doğmadan, düşüncede çoktan gömülmüştü bile. Nietzsche’nin tasavvurlarının veya artık “klasik” (yani eski) edebi modernizmin evlilik ve aile dramlarının, bugün mutfak ve yatak odalarında gerçekten de

1 Anayasayı Koruma Örgütü (Verfassungsschutz), Almanya’nın yurtdinde faaliyet gösteren federal gizli servisi. En önemli görevi, “Federal Almanya Cumhuriyeti’nin liberal demokratik sistemine” karşı girişimleri takip etmektir. —çn

2 Yarı-legal yarı-illegal. —çn

(az çok) *temsili* olarak yaşandığına tanık oluyoruz. Yani çok uzun zaman önce düşünülmüş şeyler, şimdi gerçekleşiyor. Neyse ki –aşağı yukarı– yarım yüzyıl ile bütün bir yüzyıl arası bir gecikmeyle gerçekleşiyor. Bunlar, uzun süredir gerçekleşiyor ve muhtemelen de daha uzun süre gerçekleşecek. Ve daha gerçekleşen bir şey yok.

Ayrıca –edebiyatta daha önce düşünülenin ötesinde– *anlatı bittikten sonra da hayata devam etmek zorunda olma* deneyimini de yaşıyoruz. Tabiri caizse bir Ibsen dramında perde kapandıktan sonra olup bitenleri yaşıyoruz. Burjuva-sonrası çağın sahne dışındaki gerçekliğini yaşıyoruz. Ya da medeniyetin risklerini göz önüne alarak söylersek, öteden beri bir nevi geleceğe dair ihtarcı kötümserlik anlamına gelen kültürel eleştirinin teşhisleriyle artık yetinmeyen, gerçekleşmiş bir kültür eleştirisinin mirasçısıyız. Bütün bir devrin önceki tanımlama kategorilerinin ötesine geçebilmesi için bu “post/ötesi”nin tanınması ve hem bugünün hem de geleceğin ellerinden kayıp gittiğini gören bir geçmişin yapay bir şekilde uzatılmış otorite iddiası olduğu için defedilmesi gerekir.

Aşağıdaki bölümlerde, toplumsal-tarihsel düşünme biçimleri, toplumsal tecrübenin başlıca alanlarındaki gelişme eğilimleriyle tartışma içinde yeniden ele alınarak sanayi toplumu terminolojisinin (bütün varyantlarıyla) ötesine taşınmasına teşebbüs edilecektir. Dönüslü modernleşme ana fikri, iki açıdan geliştirildi. Birincisi, süreklilik ve kopuşun iç içe geçmesi, *servet üretimi* ve *risk üretimi* örneğinden hareketle tartışıldı. Buradaki değerlendirme şöyle ifade ediliyor: klasik sanayi toplumunda servet üretiminin “mantığı” risk üretiminin “mantığına” baskın durumdayken, risk toplumunda bu ilişki tersine çevrilmiştir (I. Kısım). Üretici güçler, modernleşme sürecinin dönüslülüğünde masumiyetlerini yitirdi. Teknik-ekonomik “ilerlemenin” güç kazanımı, risk üretiminin giderek daha çok gölgesi altında kalıyor. Bu riskleri, sadece ilk aşamada “örtük

yan etkiler” diye meşrulaştırmak mümkün oluyordu. Ama küreselleştikçe ve hem kamusal eleştiriye hem de (anti) bilimsel araştırmalara konu oldukça bu riskler, gizlilik örtüsünü üzerlerinden atarak, sosyal ve siyasi tartışmalarda yeni ve merkezi bir önem kazandı. Risk üretimi ve bölüşümünün bu “mantığı” (o zamana dek sosyal-teorik düşünceyi belirleyen) servet bölüşümünün “mantığına” kıyasla gelişme gösterdi. Artık merkezde bitkilerin, hayvanların ve insanların hayatına yönelik geri döndürülemez tehditler doğuran modernleşmenin riskleri ve sonuçları duruyor. 19. Yüzyıl ile 20. Yüzyıl’ın ilk yarısında fabrikalarla ilgili ya da mesleki tehlikelerin aksine, bu riskler belli yerellikler [*lokal*] ya da gruplarla [*gruppenspezifisch*] sınırlı değil, küreselleşme eğilimi sergiliyor; hem ulusal sınırları hem de üretim ve yeniden üretimi aşarak ulus-aşırı ve sınıfa-özgü olmayan, yeni bir tür sosyal ve siyasi dinamizme sahip *küresel tehlikeler* yaratıyor (1. ve 2. Bölümler).

Bununla birlikte bu “sosyal tehlikeler” ile bunların kültürel ve siyasi potansiyelleri, risk toplumunun sadece bir veçhesidir. Diğer veçhe ise, *sanayi toplumunun modernlik ile karşı-modernlik* [*Gegenmoderne*] arasındaki *içkin çelişkileri* tartışmanın merkezine konduğunda ortaya çıkıyor (II. ve III. Kısım): Sanayi toplumu, bir yandan aslında dün, bugün ve tüm gelecek boyunca sürecek sınıflardan ya da zümrelerden oluşan büyük bir grup toplumu gibi tasarlanıyor. Diğer yandan ise Federal Almanya’nın savaş sonrası gelişme döneminde gelenekten arındırılan sınıflar, toplumsal sınıf *kültürlerinin* ve *geleneklerinin* geçerliliğine bağlı kalmayı sürdürüyor (3. Bölüm).

Bir yandan, sanayi toplumunda çekirdek aile çerçevesindeki sosyal hayat standartlaştırılırken, diğer yandan çekirdek aile, modernleşme süreçlerinin sürekliliğinde (kadınların eğitime ve emek piyasasına dahil edilmesi, giderek artan boşanma sıklığı vs.) can çekişmeye başlayan kadın ve erkeğin *korporatif* cinsiyet rollerine istinat ediyor. Ama bununla birlikte üretim

ile yeniden üretim arasındaki ilişkinin yanı sıra, benzer şekilde sınai “çekirdek aile geleneğiyle” bağlantılı her şey değişiyor: evlilik, ebeveynlik, cinsellik, aşk vb. (4. bölüm).

Bir yandan sanayi toplumu, (*sınai*) *çalışma toplumu* kategorilerinde ele alınıyor. Ama öte yandan aktüel rasyonelleşme önlemleri, tam da bununla bağlantılı düzen şemasının temel ilkelerini hedef alıyor: iş saatlerinin ve yerlerinin esnekleşmesi, iş ile iş-olmayan arasındaki sınırları bulanıklaştırıyor. Mikro-elektronik sayesinde departman, işletme ve tüketicilerin üretim sektörlerini aşarak birbirleriyle yeni ağlar kurması mümkün oluyor. Ama bununla beraber, istihdam sisteminin şimdiye kadarki hukuki ve sosyal öncülleri “devredışı bırakılarak modernleştiriliyor”: kitlesel işsizlik, yeni “çoğullaşmış yetersiz istihdam” biçimleri hâlinde, bununla bağlantılı bütün risk ve fırsatlarıyla birlikte istihdam sistemine entegre ediliyor (6. Bölüm).

Bir yandan, bilim ve dolayısıyla *metodik şüphe*, sanayi toplumunda kurumsallaştırılıyor. Öte yandan, bu şüphe (ilk başta) dış görünüşle, inceleme nesneleriyle sınırlandırılıyor, fakat bu yapılırken bilimsel çalışmanın temel ilkeleri ve sonuçları içeriden gelen şüpheye karşı korunmaya devam ediliyor. Şüphenin bu bölünüşü profesyonelleşmenin amaçları açısından zorunlu olduğu kadar, yanılabilirlik şüphesinin bölünemezliği karşısında da bir o kadar istikrarsızdır: Bilimsel-teknik gelişme, sürekliliği dahilinde içsel ve dışsal ilişkide bir kırılmadan geçer. Şüphe, bilimsel çalışmanın temel ilkeleri ve risklerine kadar uzanır – bunun sonucunda bilime başvurmak, aynı zamanda *genelleştirilir ve mistik havasından arındırılır* (7. Bölüm).

Bir yandan, *parlamentar demokrasi*nin iddiası ve biçimleri, sanayi toplumu ile hayata geçirilir. Öte yandan, bu prensiplerin geçerliliği kapsam bakımından *kısıtlanır*. “İlerleme” sıfatıyla kurumsallaşan alt-siyaset [*subpolitik*] yenileşme süreçleri, demokratik usullerin devredışı bırakıldığı ticaret, bilim ve tekno-

lojinin yetki alanı dahilinde kalmayı sürdürüyor. Bu durum da üretici güçlerin aşırı artması ya da tehlike arz etmesi karşısında toplumu şekillendirmede öncülük rolünün siyasetten alt-siyasete geçtiği modernleşme süreçlerinin sürekliliğinde sorun yaratıyor (8. Bölüm).

Bir başka deyişle: *sanayiciliğe içkin gelenekselliğin yapısal öğeleri*, çeşitli yollardan –“sınıflar”, “çekirdek aile” ya da “mesleki çalışma” şemalarında ve “bilim”, “ilerleme”, “demokrasi” anlayışında– sanayi toplumunun projesine kazınmıştır ve modernleşmenin dönüşlülüğü neticesinde temelleri çürüyüp dağılmaya başlamıştır. Kulağa tuhaf gelebilir, ama bu durumun yarattığı ve yeni bir çığır açan önemli huzursuzluk kaynaklarının istisnasız hepsi, şimdi artık sanayi toplumunun rota ve kategorilerinde değil, bilakis bu rota ve kategorilere *karşı istikamette* cereyan eden modernleşmelerin krizinin değil, *başarısının* sonuçlarıdır. Değişimin esaslarının değişimini yaşıyoruz. Bunu düşünebilmenin önkoşulu, sanayi toplumu tasvirinin tekrar gözden geçirilmesidir. Sanayi toplumu, tasarımı bakımından *yarı-modern* bir toplumdur; yerleşik modern-karşıtı unsurları eski ya da geleneksel değildir, aksine *sanayi çağının ta kendisinin yapıları ve ürünleridir*. Sanayi toplumunun yapı anlayışı, modernliğin –yurttaş hakları, eşitlik, işlevsel farklılaşma, akıl yürütme yöntemleri ve şüphecilik gibi– evrensel içeriği ile kurumlarının işlev dokusu arasındaki *çelişkiye* dayanır; bu çelişki söz konusu kurumlar dahilinde ancak *kısmi-selektif* olarak uygulamaya konabilir. Ama bu da, sanayi toplumunun uygulamasının gerçekleşmesi sırasında kendi kendini istikrar-sızlaştırdığı anlamına gelir. Süreklilik, duraklamanın “sebebi” hâline gelir. İnsanlar, modernliğin sanayi toplumu döneminin yaşam tarzlarından ve kesinliklerinden azat olur – tıpkı reformasyon çağında kilisenin kollarından “kurtulup” topluma karıştığında olduğu gibi. Bunun yarattığı şoklar da risk toplumunun diğer yüzünü oluşturuyor. Hayatın ve düşüncenin

endüstriyel modernlik çağında tutunduğu koordinatlar sistemi –aile ve meslek ile bilime ve ilerlemeye inanç eksenleri– sarılmaya başlıyor ve yeni fırsatların ve risklerin şafağı söküyor, yani risk toplumunun genel hatları ortaya çıkıyor. Fırsatlar mı? Modernliğin ilkeleri, risk toplumunda sanayi toplumundaki ayrımlarından ve sınırlarından kurtarılıyor.

Bu kitap, pek çok açıdan yazarının keşif ve öğrenme sürecini yansıtıyor. Her bölümün sonunda başlangıcındakinden daha çok şey öğrenmiştim. Kitabı bitirdikten sonra tekrar yazma ve tekrar düşünme fikri çok baştan çıkarıcı göründü. Ama bunu yapmamamın sebebi sadece zaman darlığı değildi. Eğer yapsaydım, aynı ara aşama yeniden kendini gösterecekti. Bu durum, kitabın akıl yürütme tarzının süreçsel karakterinin [*Prozeßcharacter*] bir kez daha altını çiziyor ki, itirazların çevresinden dolanmak için bir mazeret olarak anlaşılmamalıdır. Bu, okura bölümleri ayrı ayrı ya da farklı bir sırada okuma avantajı sağlıyor; bu yüzden argümanları kullanma, karşı çıkma ve destekleme yönünde bilinçli bir daveti de akılda tutarak bölümler üzerine düşünmek mümkün.

Çevremdeki herkes bir noktada bu metnin hacimli öncelle riyle ve benim yorum taleplerimle karşı karşıya kalmıştır. Bazıları ikide bir yüzeye çıkan varyantları pek o kadar beğenmediler. Her şey metne sızdı. Araştırma faaliyetlerimin çevresindeki çoğunluğu genç akademisyenlerle yaptığım bu işbirliğinin kıymetini, ne metinde ne de bu önsözde yeterince takdir edebili rim. Benim için inanılmaz derecede cesaretlendirici bir deneyimdi. Bu metnin pek çok kısmı, şahsi sohbetlerden ve paylaşılan hayattan yaptığım intihallerden oluşuyor. Hiçbir şekilde herkesi cevaplama iddiasında bulunmadan şu kişilere teşekkür etmek isterim. Olağanüstü gündelik hayatımız, ortaklaşa hayata geçirdiğimiz fikirler ve sarsılmaz itibar etmeme tavrı için Elisabeth Beck-Gernsheim'a; pek çok düşüncesi, konuşmalarımız ve karmaşık malzeme hazırlıkları için Maria Rerrich'e; harika

bulaşıcı felsefi merakı ve heveslendiren vizyonları için Renate Schütz'e; metnin hemen her kısmı hakkında başarılı keşif sohbetleri için Wolfgang Bonss'a; bana çok yardımcı olan itiraz nüshasını verdiği için Peter Berger'e; akıl yürütmeleri inceleyip yanlış yönlere sapanları toparladığı için Christoph Lau'ya; verdikleri pek çok ipucu ve çok faydalı kaynak ve ampirik malzeme temini için Hermann Stumpf ve Peter Sopp'a; metnin yazımındaki güvenilirlikleri ve coşkuları için Angelika Schacht ve Gerlinde Müller'e minnettarım.

Karl Martin Bolte, Heinz Hartmann ve Leopold Rosenmayr beni mesleki açıdan harika bir şekilde desteklediler. Geriye kalan tekrarlar ya da yanlış imgelerin de kasti kusurlar olduğunu buradan ilan etmek isterim.

Satırlar arasında bir gölün ışıltısını görür gibi olanlar kesinlikle yanılmıyorlar. Bu metnin epeyce bir kısmı açık havada, Starnberger Gölü'ne bakan bir tepenin üstünde yazıldı; yorumlarıma yer yer ışığın, rüzgârın ya da dalgaların yorumları da karıştı. Genellikle günlük güneşlik bir günün de eşlik ettiği bu alışılmadık çalışma yerini mümkün kılan şey, ıssızlığın ortasında Frau Ruhdorfer ve ailesinin konukseverliğiydi. Hattâ çok yakınımda çocukların oynamasına, hayvanların otlmasına bile izin vermediler.

Volkswagenwerk Vakfı'nın verdiği akademik burs sayesinde boş vakit yaratamasaydım, muhtemelen bu metni oluşturma macerasına giremezdim. Bamberg'deki meslektaşlarım Peter Gross ve Laszlo Vaskovics, hatırım için maaşlı izinlerini ertelediler. Tüm bu kişilere tüm samimiyetimle teşekkür ediyorum – benim hatalarımdan ve mübalağalarımın hiçbir şekilde sorumlu değil. Huzurumu bozmayan ve sessizliğime katlanana da özellikle borçluyum.

Bamberg/Münih, Nisan 1986

Ulrich Beck

BİRİNCİ KISIM

**Uygarlaştıran Volkanın Üzerinde:
Risk Toplumunun Genel Hatları**

I. BÖLÜM

Servet ve Risk Bölüşümünün Mantığı Üzerine

İleri modernlikte toplumsal *risk* üretimi, toplumsal *servet* üretimine sistemli bir şekilde eşlik eder. Bu yüzden, kıtlık toplumundaki bölüşümle ilgili sorunlar ve çatışmalarla bilimsel-teknik olarak üretilmiş risklerin üretilmesi, tanımlanması ve dağıtımından doğan sorun ve çatışmalar birbiriyle örtüşür.

Kıtlık toplumunda refah bölüşümü mantığından geç modernlikte risk bölüşümü mantığına doğru yaşanan bu değişiklik, tarihsel bakımdan (en az) iki şarta bağlıdır. Bu değişiklik, insani ve teknolojik üretkenliğin yanı sıra, hukuki ve sosyal devlet güvencelerinin ulaştığı düzey sayesinde *gerçek maddi sıkıntıların* nesnel olarak azaltılabildiği ve sosyal açıdan tecrit edildiği yerlerde ve ölçülerde –günümüzde görüldüğü gibi– gerçekleşir. İkinci olarak, bu kategorik değişiklik aynı zamanda şu olguya da bağlıdır: Modernleşme sürecinde üretici güçlerin katlanarak büyümesiyle birlikte tehlikeler ve potansiyel tehditler, daha önce eşi görülmemiş bir ölçekte ortaya çıkmıştır.¹

1 *Modernleşme*, teknolojik rasyonelleşmede atılımlar, çalışma ve örgütlenmede değişiklikler demektir ama terim içinde bundan çok daha fazla şey barındırır: toplumsal niteliklerde ve normal biyografilerde değişim, yaşam tarzı ve aşk biçimlerinde değişim, iktidar ve nüfuz yapılarında değişim, siyasi baskı ve katılım biçimlerinde değişim, gerçekliğe dair görüşler ve bilgi normlarında değişim. Sosyal bilimlerin modernlik anlayışında pulluk, buharlı lokomotif ve mikroçip çok daha derin bir sürecin elle tutulur göstergeleridir. Bu süreç tüm sosyal yapıyı kapsar ve yeniden biçimlendirir. En nihayetinde hayatın bes-

Bu koşullar vücut buldukça, belli bir tarihsel düşünme ve eylem modeli diğeri tarafından göreceleştirilmekte ya da ika-me edilmektedir. Marx ya da Weber'in kullandığı en geniş anlamlarıyla “sanayi toplumu” ya da “sınıflı toplum” kavramları, toplumsal olarak üretilen servetin nasıl olup da toplumsal açıdan eşitsiz ve aynı zamanda “meşru” bir şekilde bölüşülebildiği sorusu etrafında dönüyordu. Bu durum, benzer ama yine de çok farklı bir sorunun çözümünü temel alan yeni *risk toplumu paradigmasıyla* örtüşür. İleri modernleşme sürecinin bir parçası olarak sistematik biçimde üretilen riskler ve tehlikeler nasıl önlenabilir, asgariye indirilebilir, dramatikleştirilebilir ya da kanallize edilebilir? “Gizli yan etkiler” biçiminde nihai olarak ortaya çıktıkları yerlerde, modernleşme sürecini aksatmama-ları, ayrıca –ekolojik, tıbbi, psikolojik ve toplumsal olarak– “tahammül” çerçevesinde kalmaları için nasıl sınırlandırılmalı ve bölüşülmelidirler?

Bu yüzden artık münhasıran doğayı faydalı kılmanın ya da insanlığı geleneksel bağlardan kurtarmanın uğraşını vermekle kalmıyoruz, aynı zamanda ve esasen tekno-ekonomik gelişimin ta kendisinden kaynaklanan sorunlarla da uğraşıyoruz. Modernleşme süreci, *dönüşlü* hâle geliyor; kendi kendisini konu ve sorun ediniyor. Teknoloji risklerinin siyasal ve bilimsel olarak “idaresi”yle –yönetim, keşif, dahil etme, kaçınma, gizleme– ilgili sorunlar, aktüel ve potansiyel olarak kullanılan teknoloji risklerinin idaresiyle (doğa, toplum ve kişisel alanlarında) ilgili sorunlar tarafından, özellikle vurgulanan önemi bakımından gölgede bırakılıyor. Risklerle birlikte güvence vaa-di de büyüyor ve tekno-ekonomik gelişmeye göstermelik ya da gerçek müdahaleler yoluyla, uyanık ve eleştirel bir kamuoyu karşısında tekrar tekrar teyit edilmesi gerekiyor.

lendiği *kesinlik kaynakları* değişir (Etzioni, 1968; Koselleck, 1977; Lepsius, 1977; Eisenstadt, 1979). Geçen yıl (bu kitabın Almancasının üçüncü baskısı yapıldığı sırada) yeni bir modernleşme teorisi dalgası yaşandı. Şimdi tartışma modernliğin post-modernlik tarafından sorunsallaştırılma ihtimaline odaklanıyor (Berger, 1986; Bauman, 1989; Alexander ve Sztompka, 1990).

Her iki toplumsal eşitsizlik “paradigması”, modernleşme sürecinin dönemleriyle sistematik bir bağlantıya sahiptir. Maddi sıkıntı aşıkâr olduğu, yani “kıtlığın diktatörlüğü” insanların zihin ve eylemlerine hâkim olduğu müddetçe (bugün Üçüncü Dünya diye anılan yerin büyük bir kesiminde durum budur), toplumsal olarak üretilen refahın bölüşümü ve bununla ilgili çatışmalar önplanda kalmayı sürdürecektir. Modernleşme süreci, bu “kıtlık toplumu” şartlarında bilimsel-teknik gelişme anahtarını kullanarak gizli sosyal zenginlik kaynaklarının kapılarını açma iddiasıyla gerçekleşir. Hak edilmemiş yoksulluk ve bağımlılıktan kurtuluşun bu vaatleri, sınıflı toplumdan zümre toplumuna, sonra da bireyleşmiş topluma kadar – sosyal eşitsizlik kategorilerindeki eylem, düşünce ve araştırmaların temelini oluşturur.

Batının çok gelişmiş ve zengin refah devletlerinde artık ikili bir süreç işliyor: Bir yandan 20. Yüzyıl’ın ilk yarısına kadar maddi geçim ve açlık tehdidi altındaki Üçüncü Dünya’ya kıyasla “günlük geçim” kavgası, artık diğer tüm dertleri gölgede bırakan başlıca sorun olmaktan çıktı. Pek çok kişi için “aşırı kilo sorunu” açlık sorununun yerini aldı. Ama bu gelişme, modernleşme sürecini meşruiyet temellerinden, yani bariz yoksullukla mücadeleden yoksun bıraktı: oysa insanlar bunun için, görünmeyen (gerçi şimdi artık daha belirgin olan) birkaç yan etkiyi göze almaya hazırды.

Buna paralel olarak, refah kaynaklarının artan “tali sonuç riskleri” tarafından “kirlendiğı” bilgisi de yayılıyor. Bu hiç de yeni bir şey değil, ama yoksulluğu yenme çabaları sırasında uzun süre dikkat çekmemişti. Bu karanlık yan, bundan başka üretici güçlerin aşırı gelişmesi sebebiyle önem kazanıyor. Modernleşme sürecinde, yıkıcı güçler giderek daha fazla serbest kalıyor; insanın hayal gücünü şaşkınlığa uğratan güçler bunlar. Kamusal tartışmaları yüksek sesle ve çatışmalarla dolu tarzda belirleyen modernleşme eleştirisi, bu iki kaynaktan besleniyor.

Sistematik olarak söylersek, modernleşme süreçlerinin sürekliliği içinde “servet paylaşan” bir toplumun sosyal durumları ve çatışmaları, “risk paylaşan” bir toplumunkileriyle toplumsal-tarihsel olarak er ya da geç kesişir. Batı Almanya’da en geç 1970’lerin başından bu yana, bu geçişin başlangıcında bulunuyoruz – bu benim tezim. Demek ki burada iki tip konu ve çatışma örtüşüyor. *Henüz* risk toplumunda yaşamıyoruz, ama *artık sadece* kıtlık toplumlarına özgü paylaşım kavgalarını da yaşamıyoruz. Bu geçişte aşama kaydettikçe, bizi düşünme ve eylemenin şimdiye kadarki kategori ve güzergahlarından çıkarak gerçek bir toplumsal dönüşüme ulaşılacaktır.

Risk kavramı, burada kendisine atfedilen toplumsal-tarihsel anlamı taşıyor mu? Risk, insanın eyleminin en eski fenomenlerinden biri değil midir? Riskler, ayrı tutulması gereken sanayi toplumu döneminin ayırıcı bir niteliği değil midir? Muhakkak ki riskler Yeniçağ’ın icadı değildir. Kristof Kolomb gibi, yeni ülkeler ve kıtalar keşfetmek için yola çıkan herkes “riskleri” göze almıştı. Ama bunlar *kişisel* risklerdi, nükleer füzyon ya da radyoaktif atıkların depolanması gibi tüm insanlığı tehdit eden küresel tehlikeler değildi. Bu dönemde “risk” sözcüğü, yeryüzündeki tüm hayatın kendi kendini yok etmesi tehlikesini değil, cesaret ve macerayı çağırıyordu.

Ormanlar da yüzyıllardır yok ediliyor – önce tarlalara dönüştürülerek, sonra da merhametsizce kesim yoluyla. Ama ormanların yok oluşu bugün *küresel çapta* son derece farklı toplumsal ve siyasi neticelerle sanayileşmenin *örtük* sonucu olarak ortaya çıkıyor. Norveç ve İsveç gibi, kirletici sanayi sektörlerinin çok sınırlı olduğu, ormanı bol ülkeler de bundan etkileniyorlar; ağaç, bitki ve hayvan türlerinin yok olduğu diğer yüksek düzeyde sanayileşmiş ülkelerin zararlı madde faturalarını ödemek zorunda kalıyorlar.

19. Yüzyıl başında Thames Nehri’ne düşen gemicilerin suda boğulmayıp, Londra’nın lağımı hâline gelen nehirdeki kötü ko-

kular ve zehirli gazlar yüzünden öldüğü anlatılır. Bir Ortaçağ şehrinin dar sokaklarında yürüyüşe çıkanlar, burunlarını bir şeyle kapatmak zorunda kalıyorlardı. “Her yerde dışkı yığınları var, bulvarlarda, bariyerlerin eteğinde, at arabalarında... Paris evlerinin cepheleri idrardan çürüyor... Toplumsal olarak organize olan kabızlık, tüm Paris’i kokuşup çürüme sürecine çekme tehlikesi yaratıyor,” (A. Corbin, Berlin, 1984, s. 41 vd.). Buna rağmen, o günlerde burna ya da göze saldıran tehditler, bugünkülerden farklı olarak duyular tarafından algılanabilirken, bugünkü uygarlığın riskleri umumiyetle algıdan kaçıyor, fiziksel ve kimyasal formüller alanında kalıyor (örn. gıda maddelerindeki toksinler, nükleer tehdit). Bununla doğrudan bağlantılı başka bir farklılık daha var. Geçmişte tehlikeleri, hijyen teknolojisindeki *yetersizlikle* açıklamak mümkündü. Bugünkü tehlikelerin temelinde sanayideki *aşırı* üretim var. Bu yüzden, günümüzdeki riskler ve tehlikeler, (insanlar, hayvanlar ve bitkiler üzerindeki) tehdidin *küresel doğası* ve tehdidin *modern* sebepleri olması sebebiyle yüzeysel olarak genellikle benzer oldukları Ortaçağ’daki risk ve tehlikelerden ciddi şekilde ayrılıyor. Bunlar *modernleşmenin* riskleridir. Üstelik, endüstriyel ilerleme mekanizmasının *toptan ürünleri* ve bu mekanizmanın gelişmeye devam etmesiyle *sistematik olarak* daha vahim hâle geliyorlar.

Risk kavramı dönüşlü modernleşme kavramıyla doğrudan bağlantılıdır. *Bizatihi modernleşmenin doğurduğu tehlikeler ve emniyetsizliklerle sistemli mücadele* şeklinde bir risk tanımı yapılabilir. Eski tehlikelere nazaran riskler, modernleşmenin tehdit edici kuvvetiyle ve şüpheyi küreselleştirmesiyle bağdaştırılabilecek sonuçlardır. Riskler, *siyaseten dönüşlüdür*.

Kelimenin bu anlamıyla riskler, söz konusu gelişmenin kendisi kadar eskidir şüphesiz. Nüfusun geniş kesimlerinin fakirleşmesi –“yoksulluk riski”– yüzünden 19. Yüzyıl diken üstünde geçmişti. “Kalifikasyon tehlikeleri” ve “sağlık riskleri”, uzun zamandır rasyonelleşme süreçlerinin ve bu süreçlerle il-

gili sosyal çatışma ve koruma önlemlerinin (ve araştırmaların) konusu olma özelliğini taşıyor. Sosyal refah devleti normlarını oluşturmak ve bu türden riskleri siyaseten asgariye indirmek ya da sınırlamak, zamanla ve mücadeleyle mümkün oldu. Bununla birlikte, aşağıda üzerinde odaklanacağımız, yıllardır kamuoyunu endişelendiren ekoloji ve ileri-teknoloji risklerinin yeni bir niteliği var. Yaratıcıları etkiler bakımından artık doğdukları yerde –sanayi tesisinde– kalmıyorlar. Doğaları gereği, gezegendeki *her türlü yaşam* formunu tehlikeye atıyorlar. Normatif hesaplama zemini –kaza ve sigorta, tıbbi önlemler vb. kavramlar– bu modern tehditlerin en temel boyutlarına ters düşüyor. Örneğin nükleer enerji santralleri özel teşebbüsçe sigortalanamıyor. Nükleer kazalar artık sadece kaza değil (“kaza” kelimesinin sınırlı anlamını düşünürsek). Bu kazaların etkileri nesiller boyu sürüyor. Kazanın meydana geldiği yerde ve zamanda yaşamayan, yıllar sonra ve uzak yerlerde doğanlar bile kazadan etkileniyorlar.

Demek ki günümüze kadar bilim ve hukuk kurumlarının tesis ettiği risk hesaplaması *çöküyor*. Modern üretici ve yıkıcı güçlerin yarattığı bu sonuçları normal risk çerçevesinde ele almak yanlış, ama öte yandan verimli bir meşrulaştırma yolu. 19. Yüzyıl’ın yerel kazaları ile 20. Yüzyıl sonundaki genellikle tüyler ürpertici, felaket düzeyindeki kazalar arasında bir uçurum yokmuş gibi, risk bilimciler bu normal yoldan ilerliyor. Nitekim risk hesaplama yüzeyinin altında kalan hesaplanabilir tehditler ile hesaplanamaz tehditleri birbirinden ayırdığımızda, ister savaş ister refah amaçlı olsun, yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesiyle birlikte yeni *sınai hesaplanamazlıkların ve tehditlerin* yayıldığını görüyorsunuz. Max Weber’in “rasyonelleşme” kavramı, başarılı rasyonelleşmenin ürettiği bu geç modern gerçekliği ifade etmeye yetmiyor artık. *Teknik seçenek kapasitesinin artmasıyla birlikte sonuçların hesaplanamazlığı da artıyor*. İlkel sanayileşmenin tehlikeleri, bu küresel sonuçlara kıyasla gerçek-

ten farklı bir çağa ait. Çok gelişkin nükleer ve kimyasal üretici güçlerin tehlikeleri, bu noktaya kadar düşüncelerimize ve eylemlerimize hâkim olan mekân ve zaman, çalışma ve istirahat, fabrika ve ulus-devlet gibi temelleri ve kategorileri, hattâ kıtalar arasındaki sınırları geçersizleştiriyor. Başka bir şekilde ifade edersek, risk toplumunda, bilinmeyen ve kasıtsız sonuçlar tarih ve toplumun baskın gücü hâline geldi.

Uygarlık sürecinde bu tür kendi kendini tehlikeye atma potansiyellerinin toplumsal mimarisi ve siyasi dinamikleri, bu tartışmaların merkezinde olacak. Argümanlarımızı *beş tez* hâlinde ortaya koyabiliriz:

(1) Geç modernlikte üretilen riskler, esas itibarıyla servetten farklıdır. Riskler derken, öncelikle insanın dolaysız algılamaya yeteneklerini tamamen aşan radyoaktiviteyi kastediyorum, ama aynı zamanda havadaki, sudaki ve gıda maddelerindeki toksinleri ve sağlığa zararlı maddeler ile bunların bitki, hayvan ve insanlar üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini de kastediyorum. Bunlar, sistematik ve çoğu durumda *geri döndürülemez* zararlara sebebiyet veriyor, özü itibarıyla *göze görünmüyor* ve *nedensel yorumlara* dayanıyorlar; bu yüzden öncelikle onlar hakkındaki (bilimsel ya da anti-bilimsel) *bilgi* çerçevesinde var oluyorlar. Dolayısıyla bilgi dahilinde değişebiliyor, olduğundan küçük veya büyük görünebiliyor, çarpıcı bir hâl alabiliyor ya da tehlikesizmiş gibi lanse edilebiliyorlar; bu açıdan *sosyal tanımlama süreçlerine* özellikle *açıklar*. Bu yüzden medya ile riskleri tanımlamayla görevli bilimsel ve hukuki meslekler, kilit toplumsal ve siyasi konumlara sahip oluyor.

(2) Risklerin büyümesinden ve paylaşımından bazı insanlar daha fazla etkileniyor, yani ortaya *toplumsal risk konumları* çıkıyor. Bunlar, bazı boyutlarıyla zümre ve sınıfsal konumlarıdaki eşitsizlikleri takip ediyor, ancak temelde farklı bir paylaşım mantığını devreye sokuyorlar. Modernleşmenin riskleri, eninde sonunda onları üreten ya da onlardan kâr sağlayanları

da etkiliyor. Sınıf modelini berhava eden bir *bumerang etkisi* yaratıyorlar. Ekolojik felaket ve radyoaktif serpinti ülke sınırlarını tanımıyor. Zenginler ve güçlüler de emniyette değil. Bu tehlikeler sadece sağlığı değil, aynı zamanda meşruiyeti, mülkiyeti ve kârı da tehdit ediyor. Sanayileşme sürecini hızlandıran kâr ve mülkiyet çıkarlarıyla sık sık ve sistematik olarak çelişen *ekolojik değersizleşmeler ve mülksüzleşmeler*, modernleşmenin risklerinin tanınmasıyla bağlantılıdır. Riskler, aynı zamanda bir yandan Üçüncü Dünya ile sanayileşmiş ülkeler arasında, diğer yandan sanayileşmiş ülkeler arasında *yeni uluslararası eşitsizlikler* üretiyor. Ulusal yeterlilik sisteminin altını oyuyor. Zararlı maddelerin dolaşımının evrenselliği ve ulus aşırılığı karşısında, Bavyera Ormanı'ndaki bir otun hayatı, nihayetinde uluslararası anlaşmaların yapılmasına ve bu anlaşmalara uyulmasına bağlı olabiliyor. Risk toplumu, bu bakımdan dünya risk toplumdur.

(3) Bununla birlikte, risklerin yayılması ve ticarileşmesi kapitalist gelişme mantığıyla ilişkisini hiçbir şekilde kesmiyor, bilakis bu mantığı yeni bir aşamaya taşıyor. Risk tanımlarında kaybedenlerin yanı sıra, daima kazananlar da var. Bunlar arasındaki boşluk, riskin hangi konuda olduğuna ve güç dengelerine bağlı olarak değişir. Kazananların bakış açısından modernleşmenin riskleri *büyük çaplı iş* demektir. Bu riskler, iktisatçıların uzun zamandır arayıp durduğu bitmez tükenmez ihtiyaçlardır. Açlık giderilebilir, ihtiyaçlar karşılanabilir, ama *uygarlığın* riskleri *dipsiz bir ihtiyaç fıçısıdır*, bitmez tükenmezdir, sonsuzdur, kendi kendini üretir. Luhmann'ın dediği gibi, risklerin artışıyla birlikte ekonomi, "*kendine işaret eden*" ve insani ihtiyaçların karşılanmasının doğal muhitinden bağımsız hâle geldi. Ama bunun anlamı şudur: Sanayi toplumu, yarattığı risklerin ekonomik sömürüsü üzerinden risk toplumunun tehlike durumlarını ve siyasi potansiyelini üretiyor.

(4) Zenginliklere *sahip* olunabilir, ama riskler karşısında ancak *mağdur* olunur; tabiri caizse riskler uygarlığın *atfettiği* şeylerdir. Mübalağayla ve şematik olarak ifade etmek gerekirse,

sınıf ve zümre konumlarında varlık bilinci belirler, ama risk konumlarında *bilinç varlığı belirler*. Bilgi, yeni bir siyasi anlam kazanıyor. Bununla bağlantılı olarak, risk toplumunun siyasi potansiyeli, *riskler hakkındaki bilginin kökeni ve yayılmasıyla ilgili sosyolojik bir teori çerçevesinde değerlendirilmeli ve tahlil edilmelidir*.

(5) Ormanların yok oluşuyla ilgili tartışmaların açıkça gösterdiği üzere, toplumsal olarak tanınan riskler kendilerine has bir siyasi patlayıcı madde içerir: Şimdiye kadar *apolitik olarak geçerli olan şey, yani bizatihi sanayileşme sürecindeki “nedenlerin” ortadan kaldırılması, artık politiktir*. Kamuoyu ve siyaset, aniden hâkimiyet alanını işletme yönetiminin –ürün planlamanın ve teknik donanımın vs.– mahrem alanına kadar genişletmiştir. Risklerin tanımı üzerine kamusal tartışmada bahis konusu olan şey, burada ibret verici bir şekilde kendini gösterir: Sadece doğa ve insan için ikincil sağlık sorunları değil, bilakis *bu ikincil etkilerin sosyal, ekonomik ve siyasi yan etkileri*, yani piyasaların çökmesi, sermayenin değersizleşmesi, işletme kararlarının bürokratik kontrolü, yeni piyasaların açılması, muazzam maliyetler, hukuk davaları ve itibar kaybı. Bu yüzden risk toplumunda azar azar ya da hızla –kirli hava alarmında, toksik sızıntıda vs.– su yüzüne çıkan şey, *felaketin siyasi potansiyelidir*. Bunlardan kaçınma ve bunları yönetme işi, *iktidarın ve yetkinin yeniden örgütlenmesini* içerebilir. Risk toplumu, *felaket* toplumdur. Bu toplumda olağanüstü hâlin, normal duruma dönüşme tehlikesi mevcuttur.

1. Zararlı maddelerin bilimsel olarak paylaşımı ve toplumsal risk konumları

Hava, su ve gıda maddelerindeki kirletici ve toksik unsurlar ve genel olarak doğanın ve çevrenin yok edilmesiyle ilgili tartışmalar, hâlâ münhasıran ya da ağırlıklı *doğabilimleri* katego-

rilerinde ve bilimsel kavramlarla yürütülüyor. Bu tip bilimsel “yoksullaşma kavramlarının” sosyal, kültürel ve siyasi bir anlama sahip olduğunun farkına varılmıyor. Dolayısıyla kimyasal, biyolojik ve teknolojik kategorilerde yürütülen bir çevre tartışmasında, insanların ister istemez sadece *organik teçhizat* olarak öne çıkarılması tehlikesi doğuyor. Ancak çevreyle ilgili böyle bir tartışma, böylece endüstriyel ilerleme konusunda uzun süredir egemen olan iyimserliğin haklı olarak eleştirdiği, hataya karşı hatayla cevap vermek suretiyle, sosyal ve kültürel önem taşıyan konuları sorgulamayarak *insanı* dahil etmediği bir doğa tartışması yapma acizliğine düşüyor. Özellikle de teknoloji ve sanayiye eleştiren tüm argümanların bir kez daha ortaya serildiği son birkaç on yıldaki tartışmalar, özünde *teknokratik* ve *doğalcı* kaldı. Bu tartışmalar hava, su ve gıda maddelerindeki kirlilik seviyelerini zikrederek ve yayımlayarak, nüfus artışı, enerji tüketimi, gıda ihtiyacı, hammadde yetersizliği vs. hakkında görece rakamlar üzerinde durarak kendi kendilerini tutketti. Bunu öyle bir tutku ve azimle yaptılar ki, sanki örneğin Max Weber diye biri hiç yaşamamış ve toplumsal iktidar ve bölüşüm yapılarını, bürokrasileri, egemen normları ve rasyonalleşmeyi işin içine katmadan tartışmanın ya anlamsız ya da saçma olacağını, ama büyük ihtimalle her ikisi birden olacağını göstermekle vaktini boşa harcamıştı. Modernliği, teknoloji ve doğanın suçlu ve mağdur olduğu bir referans çerçevesine indirgeyen bir anlayış zihinlere gizlice sızdı. Tam da bu yaklaşım ve düşünme tarzı (aynı zamanda siyasi çevreci hareketin düşünme tarzı da buydu) yüzünden modernleşmenin toplumsal, kültürel ve siyasi riskleri saklı kaldı.

Bunu bir örnek ile açıklayalım: Rat der Sachverständigen für Umweltfragen (Almanya Çevre Sorunları Uzmanları Meclisi), bir raporunda, “anne sütünde sıklıkla ciddi oranlarda beta-heksaklorsikloheksan, heksa-klorbenzol ve DDT’ye” rastlandığını belirtiyor (1985, s. 33). Bu zehirli maddeler, artık piyasadan

çekilmiş olan bitki koruma ilaçlarında bulunuyor. Rapora göre, bu maddelerin kaynağı açıklığa kavuşturulmuş değil (agy). Bir başka yerde şöyle deniyor: “Halkın kurşuna maruz kalma düzeyi ortalama olarak tehlike arz etmiyor,” (s. 35). Bunun altında saklı olan nedir? Belki de analogi yoluyla şöyle bir dağılım ifade ediliyor: İki adamın iki elması var. Biri, iki elmayı da yiyor. Demek ki *ortalama olarak* her biri birer tane yemiş oluyor. Küresel çapta gıdaların dağılımına aktardığımızda, bu ifade şu anlama geliyor: “Ortalama olarak” dünyadaki herkesin karnı tok. Buradaki sinizm çok açıktır. Dünyanın bir kısmında insanlar açlıktan ölürken, diğer kısmında aşırı yemenin sonuçları başlıca harcama kalemlerinden birini oluşturuyor. Zararlı maddeler ve toksinler hakkındaki bu ifade elbette sinizm taşımayabilir, yani *ortalama* maruz kalma, nüfusu oluşturan tüm grupların *gerçek* maruz kalma düzeyi olabilir. Peki ama bunu biliyor muyuz? Bu açıklamayı savunmak için, insanların solumak ya da yemek zorunda kaldığı diğer zehirleri de bilmemiz şart değil mi? “Ortalama”nın bu kadar *doğal bir şeymiş gibi* araştırılıyor olması hayret vericidir. Ortalamayı araştıran kişi, sosyal bakımdan eşitsiz risk konumlarından pek çoğunu bu suretle dışarıda bırakır. Ama o, tam da bunları bilemez. “Ortalamada tehlikesiz” kurşun ve benzeri zehir seviyelerinin kendileri için *ölümcül bir tehlike* oluşturduğu muhtemel gruplar ve yaşam koşulları mevcut olamaz mı?

Raporun bir sonraki cümlesinde şöyle deniyor: “Sadece sanayi emisyonunun olduğu yerlerin civarındaki çocuklarda bazen tehlikeli seviyede kurşun bulunuyor.” Burada tipik olan şey, zararlı maddeler ve zehirler hakkındaki raporlarda hiçbir sosyal ayırmadan bahsedilmemesi değil sadece. Aynı zamanda ayırımların *nasıl* yapıldığı konusunda da *-bölgesel* hatlar üzerinden, emisyon kaynaklarına ve yaş farklarına göre ayırımlarda da- tipik bir durum var. Her iki kriterin de kökeninde *biyolojik* (ya da daha genel olarak doğabilimsel) düşünce yatıyor. Bunun

suçu uzman komisyonlarına atılamaz. Bu durum, sadece çevre sorunları konusunda bilimsel ve sosyal düşüncenin genel durumunu yansıtıyor. Çevre sorunları, büyük ölçüde doğa ve teknik ya da iktisat ve tıp meselesi olarak kabul ediliyor. Bunda asıl şaşırtıcı olan, sanayinin çevreyi kirletmesi ve doğayı tahrip etmesinin, ilk kez ileri sanayi toplumlarında ortaya çıkan ve insanların sağlığı ve toplumsal hayatı üzerindeki çeşitli etkilerinin *toplumsal düşünme kaybı* niteliğinde olmasıdır. Bu kayıp, bir tuhafılık teşkil ediyor: Bu eksiklik kimsenin gözüne çarpmıyor, sosyologların bile.

İnsanlar zararlı maddelerin, zehirlerin dağılımını; suyun, havanın ve gıdaların vs. kirlenmesini merak edip araştırıyor. Sonuçlar, bölgesel hatlarla ayrılmış rengarenk “çevre haritaları” kullanılarak korku içindeki kamuoyuna sunuluyor. Çevrenin durumu böyle bir yoldan sunulduğu için, bu türden bir sunum ve değerlendirme de gayet uygun görünüyor. Şayet bundan *insanlar için sonuçlar* çıkarılırsa, temelde yatan düşünce *eksik kalıyor*: Ya tespit edilen zararlı madde merkezlerinde yaşayan *tüm* insanların –eğitim durumlarından, gelirlerinden, mesleklerinden ve bunlarla bağlantılı yeme içme, yaşama ve istirahat etme imkânları ve alışkanlıklarından bağımsız olarak– *eşit derecede* etkilendiği gibi toptancı bir varsayım ileri sürülüyor (kaldı ki önce bunun ispatlanması gerekiyor) ya da en nihayetinde insanlar ve maruz kalmalarının boyutu tümünden dışarıda bırakılarak sadece kirletici maddeler ve bölgedeki dağılımı ile etkileri üzerinde duruluyor.

Zararlı maddeler üzerine doğabilimleri kategorilerinde yürütülen bir tartışma, buna uygun olarak biyolojik etkilenmelerden toplumsal etkilenmelerin doğduğu türünden yanlış bir çıkarsama ile insanların selektif olarak etkilenmesinin yanı sıra, bununla bağlantısını kurdukları toplumsal ve kültürel anlamları dışlayan bir doğa ve çevreye dair bakış açısı arasında gidip geliyor. Aynı zamanda dikkate alınmayan bir başka gerçek

de, *aynı* zararlı maddelerin yaşa, cinsiyete, beslenme alışkanlıklarına, işin niteliğine, bilgiye, eğitime vs. göre *farklı* kişiler için çok *farklı* anlamlar taşıyabileceğidir.

Asıl vahim olan, tekil zararlı maddelerden yola çıkan araştırmaların zararlı maddelerin *insandaki* yoğunluğunu *asla* sap-tayamayacak olması sorunudur. Tek bir ürün göz önüne alındığında “önemsiz” görünen şey, belki de total pazarlamanın ileri aşamasında insanın dönüşmüş olduğu “tüketici deposunda” son derece önemli olabilir. Burada bir *kategori hatası* mevcuttur: Doğa ve ürün bazında yapılan bir zararlı madde analizi, her halükârda “tehlike” ya da “tehlikesizliğin” söz konusu şeyi yutan ya da soluyan insanlarla ilgisi olduğu sürece tehlikesizlik sorusunu cevaplamaktan acizdir (Bu konuya dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. s. 95, “Bir alicengiz oyunu” adlı bölüm). Çok sayıda ilacın münferit zararlı maddelerin etkisini yok edebileceğini ya da artırabileceğini biliyoruz. Fakat bilindiği üzere insan, (henüz) sadece çok sayıda ilaçla yaşamıyor. Aynı zamanda havadaki zararlı maddeleri soluyor, sudakileri içiyor, sebzelerdekileri yiyor vs. Bir başka deyişle, tehlikesizlikler birleşince son derece tehlikeli olabilir. Yoksa bunlar matematiğin eksileri toplama kuralı uyarınca giderek daha önemsiz mi oluyorlar?

2. Modernleşme risklerinin bilgiye bağımlılığı üzerine

Riskler de servet gibi bölüşüm nesneleridir, ayrıca her ikisi de konumlar tesis eder: *risk* konumları ve *sınıf* konumları. Ama bu iki durumun her birinde çok farklı varlıklar ve bunların bölüşümünde çok farklı bir ihtilaf söz konusudur. Toplumsal servet söz konusu olduğunda, edinilmesi zahmete değer nadir kalemler olarak tüketim mallarına, gelirlere, eğitim fırsatlarına, mülkiyete vs. bakarız. Buna karşılık riskler, modernleşmenin *ortaya çıkmasını engellemenin zahmete değer olduğu bolluğun*

yan ürünüdür. Bunlar ya ortadan kaldırılmalı ya inkâr edilmeli ya da yeniden yorumlanmalıdır. *Edinmenin pozitif mantığı, yoksun kalmanın, kaçınmanın, inkârın ve yeniden yorumlamanın negatif mantığına ters düşer.*

Gelir ve eğitim gibi varlıklar, tüketilebilir ve tecrübe edilebilir şeyler iken, tehlikelerin ve risklerin varlığı ve dağılımı *prensipte argümanlar yoluyla aktarılır*. Sağlığı bozan ya da doğayı tahrip eden şey, çoğu kez insanın hissedebileceği ya da görebileceği bir şey değildir; apaçık göz önünde olsa bile “nesnel” teşhis için, toplumsal yapıya göre nitelikli uzmanın yargısı gerekir. Yeni risklerin çoğu (nükleer ya da kimyasal kirlenmeler, gıdalardaki zararlı maddeler, uygarlığın hastalıkları), tümüyle insanın doğrudan algılama yeteneğinin dışında kalıyor. Mağdurların genellikle görmediği ve algılamadığı tehlikeler, giderek daha fazla odak noktası hâline geliyor; kaldı ki bu tehlikeler bazı durumlarda maruz kalanları etkilemiyor, ama çocuklarını etkiliyor. Bu tehlikeleri “*görünür*” kılmak ve tehlike niteliğiyle yorumlamak için her koşulda bilimin “algı organları” gerekiyor – *teoriler, deneyler, ölçme aletleri*. Bu tehlikelerin paradigması radyoaktivitenin gen-değiştirici etkileridir; Three Mile Adası’ndaki reaktör kazasının gösterdiği üzere, bu etkiler kazanın kurbanlarını *tümünden* uzmanların hükümlerine, hatalarına ve çekişmelerine terk etmekte, aynı zamanda onları korkunç psikolojik gerilimlere sürüklemektedir.

Ayrıları birlikte düşünmek: Nedensellik karinesi

Uygarlığın risk konumlarının bilgiye bağımlılığı ve görünmezliği, elbette onları kavramsal olarak tanımlamaya yetmez; bunlar kendi içinde başka bileşenler barındırır. Tehlikelere dair beyanlar, hiçbir zaman sadece olgu beyanına indirgenemez. Yapıları gereği hem *teorik* hem de *normatif* bir bileşene sahiptirler. “Çocuklarda tehlikeli düzeyde kurşun yoğunlukları” ya

da “anne sütünde haşere ilacı etkin maddeleri” gibi bulgular, uygarlığın risk konumları olarak, nitelik itibarıyla nehirlerdeki nitrat yoğunluklarından ya da havadaki sülfür dioksit miktarından farklı değildir. Buraya, bu durumu endüstriyel üretim tarzının bir ürünü ve modernleşme sürecinin sistematik bir yan etkisi olarak ortaya çıkaran nedensel bir yorum eklemek zorunluluğu hasıl olur. Yani toplumsal olarak kabul edilmiş risklerde modernleşme sürecinin mercileri ve aktörleri, bütün kısmi çıkar ve bağımlılıklarıyla birlikte varsayılarak, toplum-sallık, özsellik, mekân ve zaman bakımından kopmuş bir hâlde zarar verme belirtileri ve tehditlerle neden sonuç ilişkisi dahi-
linde doğrudan bağlantılı bir şekilde konumlandırılmışlardır. Münih’in Neuperlacher banliyösündeki bir toplu konutun üç odalı evinde oturup üç aylık oğlu Martin’e memesini emziren kadın, bu şekilde zirai kimyasallar üreten kimya sektörüyle ve Avrupa Birliği’nin tarım sektörüyle ilgili yönetmelikleri dola-
yısıyla seri üretim ve aşırı gübreleme yapmak zorunda kalan çiftçilerle “doğrudan bağlantılıdır”. Yan etkiler konusunda yapılabilecek veya yapılması gerekli bir araştırmanın hareket alanının ne olacağı sorusunun cevabı, geniş ölçüde belirsizdir. Geçenlerde Antarktika’daki penguenlerin etinde bile aşırı dü-
zeyde DDT bulunduğunu kanıtlandı.

Bu örnekler iki şeyi gösteriyor: birincisi, modernleşmenin riskleri coğrafi bakımdan spesifik alanlarda ortaya çıkabildiği gibi, spesifik *olmayan* ve *evrensel bir biçimde* ortaya çıkabiliyor; ikincisi ise zararlı etkilerinin izlediği dolambaçlı yolların ne kadar *kestirilemez* ve *öngörülemez* olduğudur. Demek ki modernleşmenin riskleri, içeriksel-nesnel [*inhaltlich-sachlich*] olarak, mekânsal ve zamansal olarak ayrı duran şeyleri nedensel olarak bir araya getiriyor ve böylece sosyal ve hu-
kuki bir sorumluluk bağlamına sokuyor. Ama Hume’dan bu yana bildiğimiz gibi, nedensellik karineleri, insan algısından ilkesel olarak kaçır. Her zaman teori olarak mümkündürler.